

ГОЛОДНИЙ СТЕП*

За скільки місяців шаленої праці в Голоднім степу не було часу Саїдові опам'ятатись. Що - дня якась покvapна напруженість, спішність, невідкладність. З того часу, як одружився він з рідною сестрою, йому противним став Чадак і він ні разу не завітав до нього. Часто мимохіть згадувалася стара, вивітрена мати, її сльози з того нещасливого весілля і мабуть радості, що таки знайшлася загибла Тозі - хон. Матір було шкода. Мати доброю була, добра радила для нього. Та сестру свою й на очі не хотілося стрічати. Це ж вона, як фатум який, на шляху його стала й зруйнувала все...

Нічого не лишилося...

Була молодість, була любов, була у молодого Саїда - Алі. А де поділося це все?

Усе сестра Тозі - хон, як плату за свої тільки страждання, забрала. У нього тільки й лишилося, що оце буйне будівництво. Як захопило воно його!

Він рвочув з усіх своїх молодецьких сил на оцю віками закляту скелю — Голодний степ. Власними грудьми наважився розбити її й на щенті розгорнути лани життя нового й по - новому зідхнути повними, змореними грудьми.

Так поспішаючи в Голодний степ машиною, Саїд - Алі перевіряв свій життєвий шлях.

Головна контора Голодностепського будівництва містилася в Намангані й уперше Саїд вирвався на будівництво в п'ятницю. Бувало, приїде в робочий день, пройде по роботі, загляне в контору, проробів пронохне й зникне до себе в Наманган. Там що - дня з ранку й до пізної години, як на багатті, в отих численних нарадах, доповідях та прийняттях. Наманганські готелі забиті були наїжджим людом, що тижнями висиджував без діла, аби діждати черги, бути прийнятим у голови Голодностепського будівництва.

Скортіло поглянути на теперішній Голодний степ у п'ятницю. Що роблять оті десятки тисяч люду, що зібрав він їх своєю надією, що стеклися з усієї Узбеччини, щоб запалити її новим пишним, неспробованим огнем.

Він же таки узбек!

Хіба йому однаково, чи буде в гомоні нового життя полоскатись оцей заклятий мертвий степ, а чи насміється з його сміливості й ще дикішим, голоднішим мовчанням покрийється на віки вічні від цієї останньої невдачі?

Ні! Не однаково!

Не однаково, чи буде зачуханий узбек і надалі в злиднях та в нудзі плодити собі подібних, а ішани з обителі Мозар - Дихана, як павуки, ссатимуть його щоденний, невимірний і віками неодплатений труд.

*) Уривок з роману цієї ж назви.

*

Опорожнілі кишлаки мовчанням сумним виряджали автомобіля з Саїдом. Може закинуте в оті глиняні мішки жіноцтво й визирає десь у дірочки, відомі тільки їм одним, та це картини безлюддя не міняє.

Кишлак завмер. Усе живе, що там лишилося від довгої подорожи історії, пішло на заробітки, пішло на великі, нечувані роботи.

Аж сум якоїсь відірваності, розгублення огортав цю дужу, звиклу до всього істоту...

А раптом невдача, провал?!.

Нарешті автомобіль виплутався з Учкургану й, подвоївши швидкість, полинув новим, тепер тільки наїждженим шляхом. Далеко в мареві липневим серпанковими плямами ніби випарувалися табори дільниць.

— Ліворуч до північно-тунельного табору — гукнув Саїд до шофера. Йому захотілося в машині розпростертись на весь степ, щоб напруженню своєму дати волю.

Що робить Голодний степ у свято — у п'ятницю?

Хотів спинити машину на новім залізо-бетоннім містку через магістраль Майлісапську. Хотілося очима виміряти оту нову смугу в землі, що понесе кров його Саїдовим колгоспам. Майлісапська ж бо дільниця першою заселиться колгоспами.

Машина слухняно неслася під гори.

Арики, більші, менші, закінчені, початі, з свіжими горбами зритої землі, містками, ринбами та колодзями-сифонами все частіше та густіше плуталися по шляху. Роботу видно. Голодний степ за літо розрити можна оцим зголоднілим по справжній праці дехканством. А от, пустити воду через гори, забрати Кзил-Су в обителі Мозар-Дихана — це річ важча, навіть, ніж його Саїдова фантазія собі в'являє.

Обитель до УЗ, ЦВК'у послала якусь петицію. Морока ще й з ними буде. А як задовольнять їх скаргу?

— Не задовольнять!..

Авто з розгону вскочило і в гамір святковий, у пісні, вигуки, музику — і в ліс до неба зведених голобель та високих, що мережево затійне, гарбових коліс. Дух баранини та поту рідними пахощами привітав узбека Саїда, головного інженера голодностепського.

Нараз помовкли співи в чайханах з узірчастих шатрів.

— Саїд-Алі келябде!.. Саїд... Саїд-огли!.. — передалося в чайханах і паралізувало свято. Всяк сунув туди, де спинилася машина головного інженера. Їм було про що з ним говорити...

— О, нарешті, товариш Мухтаров, ви не погребували одвідати нас і в свято... — вітав Саїда Преображенський. Його молоде, блискуче од повноти обличчя якось злилося з голеною головою в один загальний, присмажений корж, такий апетитний, маслом щедро змащений. Жіночий ротик лепетав повагу, а руді, стрижені, щетинясті вуса грали, як риб'ячі перця.

— Я навіть мав намір спеціально їхати до управління. Є в мене великої ваги справа...

— Гаразд! А як робітники почувають себе...

— Самавманіком, Уртакляр, Салау!.. — гукнув Саїд-Алі до гурту, що все більше тіснішав круг машини. Саїд хотів вийти з машини. Навіть нагнувся, щоб відчинити дверцята, хоч шофер ще по приїзді це зробив, але знов розігнувся. Натовп збирався, щось вимагав. Чи хочеш

того, Саїде, чи не хочеш, а мусиш коритися законові робітничого мітингу. Його ніхто не організував, коли не рахувати несподіваного приїзду головного інженера в свято.

Саїд виправився на автомобілі. Глянув на прірву степову й по ній визерунком плелися нові арики, греблі. Ледве мріє лізоруч під сонцем табір Майлісаю. А тут поміж гарбами, що муравки поміж корінням, плыве робочий люд, здебільшого півголий. Присмажене тіло гралось пукатими клубками жил у сонячній поводі. Вони поспішали...

— Уртакляр! — знову звернувся Саїд - Алі вже під впливом екзальтації мітингу. — Я приїхав і бачу, що наша робота йде вперед невиміримим темпом... Відродження Голодного степу — це є відродження Узбеччини, відродження занедбаної в поганих наймах праці...

Саїд не говорив так перед робітництвом ще з того часу, як минула громадянська війна. Вплив нових ариків та залізо-бегонових містків, що ними проїхав Саїд, змішався з оживленням у настроях робітництва й слова самі спліталися в барвисті мітингові вінки. Хотілося говорити без краю, вилити радощі свої, захоплення й залікувати глибокі виразки власної зневіри чи розчарування.

— Ох як легко говориться, як багато лишилося ще сказати!

Чому ж презираються робітники? Хіба ж не так щось сказано?

— ... а в комунах, у колективах ми й почуємо полегкість у житті. Ми зможемо культурою...

— А десятників білогвардійців настановив, щоб тепер таки вимучити з нас останні сили? — прорізав сильніший за Саїдів голос ззаду.

— А-а-а-а! — заревів натовп.

Саїд, як укушений, ніби присів, умовк на півслові й повернув голову до вигуку.

— Собак краще годують твої інженери, ніж ти годуєш робітництво!.. Палау що-тижня обіцяли а...

— А-а-а! Собак!.. Десятники!.. Гроші!.. на десять душ, хоч розривай на клаті... Пала-а-у!.. — греміло в ухах сторонілого Саїда. Він озирався й вишукував засобів, щоб спинити гамір. Він зрозумів, про що треба говорити з робітництвом, зрозумів, що в тих звітах, що пише йому Преображенський, не про все сказано.

А гамір не стихав. Здimalися в повітрі вузлуваті кулаки, й замість статечного мітингу натовп, як море хвилями заграв і от-от бурун моменту нажене ці хвилі на нього і розіб'є, знищить в ньому рештки віри в почату ним справу.

Та треба ж рятуватись! Не було б скелястих берегів, то й хвилі б так не лютували. І море загубило б свою велич...

Треба боронити берегів!

Різкий рух правої руки догори. Дужа постать Саїдова ніби електрикою пройнялася й оцей рух паралізував розкриті роти, зробив на момент слухняними ці голоси.

— Я не про це говорив! — і знов спинився, неначе думкою хтось інший заволдав і слова тільки по ордерах, вагою відпускає. А очі спинилися на одній бородатій особі. Натовп чекає, напружується зарані вгадати, що скаже оця молода, сильна людина, а він спинився на широкій, пробіленій бороді аксакала. Голова тріснути ладна. Не так то легко пригадати бороду, що раз на вік її здибаєш. Але ж той раз...

О, той раз...

Хіба Саїд забуде вечір, як його обдурювали ішани, вінчаючи з рідною сестрою Тозі-хон? Ні, білобородого імам-да-муллу він упізнає й перед смертю.

— А що будівельна адміністрація недбайлива до робітництва, прошу прислати до мене зараз же делегацію... — несподівано закінчив знервований Саїд-Алі й скочив з машини.

Ввійшовши в гурт, Саїд відчув неприємність, якусь брудну сором'язливість за свій європейський костюм. Чому він не передягся в узбецький перед від'їздом. Може й робітництво тому так...

— Ти, аксакале, з якої причини вештаєшся оце серед робітників? Твій сан, здається, дозволяє ж тобі й не працювавши жити?

Ісен-Джан озирнувся на робітництво, згорбився на початку й стрівши за спиною в Саїда погляд Преображенського, посміхнувся й, легко вклонившись, відповів, не приклавши навіть руки до грудей. Така зневага:

— Сам знаєш, начальнику, що мусить діяти нащадок Магомета серед правовірних...

Саїд поглянув на правовірних. Їхні зацікавлені очі нічого не говорили. Вони лиш стискали інженера Мухтарова кільцем натовпу.

— Щоб від сьогодні тебе не стало на будівництві. Ти з обителі?..

— Так, так... але ж я...

— Нічого більше! Щоб я не здибав тебе в Голоднім степу, ата! Ти догадуєшся, гадаю, за що тобі така шана від мене?..

*

Чомусь, виходячи з контори, Саїд відчув якусь пустку в собі. Делегація робітнича нагадала йому, що на будівництві не все гаразд. Але що ж саме не гаразд?

— Не думайте, що вам пощастить дістати нагороду за те, що ми своїми кістками встелемо шляхи Кзил-Су... — сказав Саїдові в запалі один делегат-європеєць.

Своїми кістками... Чому ж він жодного випадку смерті не розслідував сам? Але в нього є помічники. Їх сотні. Вони дістають платню втриє більшу, ніж він сам. Значить, мусять відповідати хоч нарівні з ним.

Як мало в нього людей! Сотні інженерів, техніків, а він один тільки боліє за Голодний степ, боліє за люд отой, що кинув дім, господарство й навіть дружину й прийшов... щоб за горло його Саїда взяти, бо „палау“ завгосп не що-тижня варить...

Пустка. Тяжка пустка, як ніч у далекій дорозі. Хоч би Синявський видужував швидче. Один він всього себе несміливо, але чесно віддав роботі. І зла людина в самім запалі підстрелила його, щоб зняти з арени дії.

А як же він, Саїд? — То й його ж мабуть чатують ворожі кулі. А за що? За те, що смерть пустельну захотів змінити на комуни, заводи...

Як дико, самотньо зробилося... Тисячі людю товпляться коло делегації, що оце тільки він Саїд їх відпустив. Преображенський з кореспондентом інтерв'ю Саїдове розробляють, а він не знає, куди ж дітись, хоч доки шофер подасть машину...

Праворуч, у затишку під бескеттям ташувалася лікарня з усього будівництва. Там стогнуть оті сотні нещасних жертв, що своїми кістками сполучать йому шляхи до чиеїс нагороди.

— Туди боїшся й заглянути? — кинув йому ташкентський бетонник, визвірившись, неначе то сам Саїд своїми руками з божевільної якоїсь примхи калічив їх.

Тихо, як крадучись, під'їхала машина.

— В лікарню!..

VIII

Євген Вікторович закінчив свій щоденний обхід тяжко хворих. Проходячи повз палату інженера Синявського, Храпков хотів зайти й до нього. Адміністрація будівельна давно давала наказ його виписати. Навіть Преображенський нагадував йому персонально про незадоволення в робітництві, що в лікарні кращі ліжка займають зовсім дужі інженери. Але ж як це зробити? У нього в кишені є й записка Мухтарова:

— ... Відповідальність за стан здоров'я інженера Синявського лежить на вас...

А все ж таки виписувати треба.

— Вас, Євгене Вікторовичу, до телефона з контори...

Важко повернув свого неповоротного тулуба і увійшов до кабінета за асептичною сестрою Тосею, що й у палатах, і в кабінеті, і навіть дома за науковою працею допомагала дотепному хірургові...

— Слухаю... Преображенський?... Вітаю... що? Сам чи ще з кимсь?... Добре... Робітники?... Таке нахабство... А звісно... Гадаю, що ні... да? До нас?... Чого?... Вже виїхав?... Гаразд, дякую... щиро дякую...

— Тосю, голубко, негайно до Синявського... Щоб усе в порядку... Настрій, Тосюнько, настрої йому тее... Мухтаров іде...

Чомусь боявся він цього узбека Фізична одточеність Саїдова не лякала такого ж замашного Євгена Вікторовича. Він навіть почував у собі цієї сили більше. Лякало ж його щось інше. І ввічливий він, і освіту має, й як начальник, ніколи прикрих зауважень не робив, а от чомусь боязко його. Чому? Хіба розумна людина страшна?

Узбек!..

Боязко його внутрішнім острахом, що криє в собі невіру, заavidки та навчену батьками ненависть до „іногородців“. Євген Вікторович навіть поважа вмілість, хоч і в узбека. Та що зробиш, коли душа не лежить? І хіба тільки він один? А інженери, а сам Преображенський?..

Синявський... Лодиженко... Мацієвський...

Збігли раптом оці прізвища на думку Храпкову. Невже ж вони щиро поважають узбеків? Нехай Мацієвський—він єврей, у нього обмежені національні смаки... Нехай хохол Лодиженко—він комуніст і невідомо, який ще з нього технік—йому й бог велів бути таким інтернаціоналістом. А от Синявський...

— „Не спроста підлизується“...— вертілася репліка Преображенського, кинута „під мухою“ в Храпкова на пишних хрестинах...

Загомонів під вікнами авто. Прожогом вихвативсь не в міру важкуватий для цього хірург до парадного. Почував, що таки спізнився. Така неприємність...

Парадне розчинила Тося й упустила поперед себе Саїда. Він мав сумний вигляд. Навіть не посміхнувся на увагу Тосі. І Храпков розгубився. Розгубився, як звичайнісінька людина, що служить на відповідальній посаді й мусить, як барометр на годину, реагувати на настрої начальства.

— Милости просимо, нарешті тов. Мухтаров!

— Здрастуйте, доктор! Що то у вас вбиральні без дверей і стежки до них загиджені?... Покличте, будьте ласкаві, санітарного лікаря—звернувся він до сестри...

— Покличте негайно доктора Боголюбського!—кинув Храпков сестрі, знявши на ноту начальницького тону.

Треба було поспішати за Саїдом. Треба встигнути запобігти запитань, не помилитися розповіді, під яку з катастроф поневічили мешканців тії чи тії палати. Це він добросовісно виконував. Навіть посмілішав і встиг про гру Саїдову, мов бавлячись, до речі нагадати. Це й настрої видимо змінило трохи. Саїд ніби прояснішав. А ось дверей розкрити перед Саїдом ніяк не встигне неповороткий Храпков. Санітари з'явилися в коридорах. Вони ж за розпорядженням не мають права відібрати в головного лікаря честь самому відкривати двері начальству. Та це не так легко. Це не Преображенський, що аж наджидає, поки йому відчинить хтось. Культурність узбекова аж тут сказалася. Аж тут Храпков зрозумів, чого не стає узбекові, щоб бути зовсім культурним, інтелігентним. І від цього стало так легко, так вільно.

— Як здоров'я інженера Синявського? — нарешті запитав Саїд, видимо зморившись уже вислухувати безкінечну історію каліцтв і все більше в тунелях. Неначе це він нарочито примушував буркам вибухати за півгодини раніш, чи зводив валки вагонеток, щоб вони обов'язково в тунелі наскочили одна на одну...

— О, він цими днями виходить з лікарні... Прошу, це його палата — нарешті влучив таки відчинити двері в палату до Синявського спритний на цей час хірург.

Саїд-Алі посміхнувся назустріч Синявському, що схопився з-за столу з несподіванки візити.

— Даруйте нам, інженере, ми так захопилися, що навіть постукаючи в двері забули — й поглянув на зчервоніле обличчя Храпкова. Воно тільки фарбою заллялося, але жодної думки не виявляло собою. Ота густа фарба ніби витисла з черепа лікаря його свідомість, і він застиг у невиразній, дурній позі.

Він безперечно зробив злочин перед своєю культурністю: вдерся в кімнату без дозволу, в ім'я культурного ж наміру... Навіть не второпав, про що говорили два інженери: товстий ірригатор Синявський та хвацький красун-узбек.

— Дякувати Євгену Вікторовичу... — зачув Храпков перше, що спромігся він уже чути.

— А, лишіть, прошу вас... Вашому організмові дякуйте, а ми... допоміжна інстанція...

— О, ні, Євгене Вікторовичу, не скромничайте, Ферганщина може пишатися таким лікарем, як ви!.. — з милою посмішкою звернувся Саїд до Храпкова.

Перейшли до кабінету Храпкова. Саїд, оглянувши безперечно ділову обстановку, сів у крісло за столом лікаря. Лікар озирнувся на м'яку канапу й коли Саїд покwapно схопився, щоб місце йому звільнити, Євген Вікторович напівфамільярно таки знов посадив Саїда в своє крісло, а сам схилився на канапу. Це ще більше оживило настрої, зблизило істоти.

Врешті вирішили, що Синявський сьогодні ж їде з Саїдом з лікарні й завтра бере під свою відповідальність тунельні на Кампир-Раватський діляниці.

Про це й повідомив Храпков Преображенського за п'ять хвилин після того, як машина зняла стовп пилюги за межами лікарні. І аж тепер увійшов санітарний лікар Боголюбський.

— Узбекові треба, щоб нужники комфортабельніше виглядали. Подайте свої міркування й запросимо грошей. Не стісняйте свою фантазію й щоб за вбиральні нам зауважень більше не було... — розпорядився головлікар Храпков.

*

— Не розумію. Нічого не розумію, товаришу Мухтаров...

Саїд подивився на пузатого Синявського й ладен був відмовити, що він теж не розуміє. Синявський розводив руками, то бився об поли й у гарячці говорив, звертаючись то до Саїда, то до Мацієвського:

— Ну кому, питаю, кому могла прийти така ідіотська думка в голову? Сорок дві тисячі всадити на один перехід, а для чого: щоб загатити оцю прирву? Ой, інженери, інженери! Басейн одгортують вони... Тьфу!..— нервувався ірригатор, дивлячись на колосальну працю Мацієвського. По під височенним хребтом Кампир-Равату кілометрів на три тяглося безоднє провалля. Через нього треба перепустити Кзил-Су й для цього будувалося величезну греблю. Протягом п'яти тижнів Мацієвський чотирма тисячами робітників гатив це провалля. Довелося перетяти впоперек гостру непроходиму скелю, куди мусіла пройти Кзил-Су. І камінем з цієї скелі загачувалася гребля.

— Ми зробили максимальне, що можна. Тепер ми закінчуємо греблю й маємо простий прохід до північного входу в тунель.

— Але ж це Сизифова робота, можна було б проробити за варіантом Лодиженка: повести Кзил-Су горою по-за Кампир-Раватом і біля тунелю спустити водоспадом.

Мацієвський не мав, що заперечити. Він сам був прихильником того варіанту, але ж розпорядження за підписом самого Мухтарова...

— Як ви підписали оцього варіанта? Пробили гору, щоб тепер і водозбору коло входу в північний тунель не можна було зробити?

— Я дійсно підписав цього варіанта... Та я не мав конкретних міркувань інженера Мацієвського — пояснив Саїд.

— Міркування мої були досить конкретні: я висував той варіант, доводячи нераціональність і дорожнечу цього... але ж мене не викликано для доповіді й замість цього — негайного наказу...

— Ваші міркування я дістав разом з вашим же повідомленням, що робота на оцій греблі підходить до краю... — вже зле промовив Саїд-Алі, ніби щось пригадуючи...

Синявський носив свого живота серед кайл, лопат та вагонеток. Зліз на невеличкий припічок на скелі, де стояв репер. Похитав головою. Якої праці треба було докласти, щоб цього репера перенести через таке бескеття. Продіршися ще далі вгору, Синявський з-під долоні дивився на височенну скелю, що висіла ніби над самою греблею. Де були краї цієї скелі — хто то виміряв. Тільки під сонцем блищала вічна крига та по тріщинах-проваллях, як по зморшках цієї бабусі гори, шуміли далеким шумом сльози-водоспади. Їх не видно було. Вони ховалися в своїх, віками проралених борознах і тільки шумом непокійним давали знати про свою непереможність. Вони, як шашлюки, точили червоточиною цього камінного гіганта і хто знає, чи не переточать на порохню...

Знов похитав головою Синявський, неоковирно сповзаючи з гори, як мішок з половою...

— Погана справа...

— Що ж робить? Кінчаємо вже. Тут дійсно не погано буде. Кзил-Су дуже легко спустити з отих гір на греблю й у тунель. Трудів тільки та коштів жаль...

— А чи не думали ви про оцю скелю? У мене є побоювання, що вона наробить шелесту...

*

Синявського покликано з роботи спішно. Південний хід тунелю сполучено з Учкурганською будівельною конторою рейками. Синявський затратив понад десяток тисяч карбованців на це сполучення. Будівництво якраз зазнало громової скрути. Преображенський нагадав Синявському, що такі витрати накличуть на будівництво біду. Та що ж зробиш з ним, з любимчиком Мухтарова. Він умиває руки за ці витрати, нехай їх уряд стверджує.

І раптом комісія Раднаркому.

Преображенський позирив на лінію в вікно з контори й чекально мимрив відповіді на запитання. Саїд походжав по конторі весь червоний та пітний. А за столом сиділо троє і перегортали купи паперів. Цілий сонм діловодів, рахівників сновигали з цими паперами, здіймаючи стовпи голодностепської пилюги, навіяної знадвору. Це були люди найрізноманітнішої зовнішності. Типовий ротний писар з якогось, покійного тепер, білогвардійського штабу, підбравши живота, пояснював раднаркомівцям якісь законні підстави.

— Я, власне, фахівець по асигновках, але ж... — рекомендував він себе комісії.

— Тоб-то, як по асигновках?..

— Дев'ять місяців в Опродкомгубі виключно на асигновках сидів, а в штабі... — його ніхто не слухав далі.

Довгоший, на зразок таємного доповідача з потайної охоранки, рахівник ворохами зносив корінці всіляких ордерних книжок. Його розхрістана ковбойка й незалежний вираз ув очах примушували комісію сгавитись до нього, принаймні, як до комсомольця. Він неохайно кидав корінці товстому з голеною головою й шиєю в бганих складах помбухові, кривлячись від в'їдливої цигарки у власних зубах. Помбух за кожним разом кидав на рахівника пукатими очима поверх окулярів і запускав пухкенькі свої руки в ці ворохи. Інколи він озирався на sprитних друкарниць та рахівників, що так вільно себе тримали на очах у комісії, або на невміру дисциплінованого писаря-діловода. Тільки вусатий головбух, не здіймаючи кашкета з потилиці, відповідав своїм діловим настроєм до настроїв ревізії...

— Іде інженер Синявський! — нарешті діждався повідомити Преображенський, ставши передом до вікна, ніби закликаючи ще когось. Дійсно, один з трьох, запалюючи німецьку люльку, підійшов і став поруч з Преображенським.

Саїд чекав.

Синявський, запорошений, що тільки очі блищать, як у крота, важко ввійшов до кабінету. Ярмілка на голові вкрилася шаром пилу й зробила всю голову якоюсь бархатисто-мальовничою...

— Інженер Синявський, комісія Раднаркому... — рекомендував Преображенський, зустрічаючи Синявського.

— Дуже приємно!.. Здрастуйте! Чи не затримав я часом? Мацієвський щось телефонував...

— О, ні, ні, інженере! Ви досить акуратно сполучені тепер з конторою... — перебив Синявського раднаркомівець з німецькою люлькою. Синявському здалося іронічним оте натякання на сполучення. Хотілося зразу ж відрізати, та Саїд:

— То давайте почнемо! Карім, зачиніть двері й не впускайте нікого...

І головбух і помбух нарешті зможуть відпочити, зможуть сидіти й, не слухаючи, що говоримуть отут, мріяти хоч би про прийдешній

піврічний звіт. Що їм до отих сперечань: чи потрібна була дековілька за якихось півсотні кілометрів до південного тунелю, а чи можна було б обійтися, як обходилося п'ять місяців без неї до Синявського? Кошторис? Який там кошторис, коли Синявський другого ж дня, як став проробом на тунелях, доніс рапортничкою, що дековільку він буде!

— Так, я дав згоду телефоном — відповів Саїд-Алі, але ж я гадав, що між проробом і начальником будівельної управи це було погоджене. Принаймні, інженер Преображенський...

— Я повідомив вас, що витрати на дековільку не передбачено кошторисом... Та це ще й не так важно. За нашим положенням кожен пророб вільний розпоряджатися коштами, що їх відпущено йому. Можливо, пророб Синявський скоротиться в витратах на будівництві тунелю. Там, здається, робітникам підвищено ставки.

Саїд напружено слідкував, як по діловому ввічливо сперечалися інженери, а член комісії з люлькою в зубах записував це ретельно. Преображенський навіть гадає, що взагалі трохи передчасно почато таку величезну роботу, але ж коли почали, то треба кінчати. Звичайно, кошти мають велику вагу в такій великій роботі. Дванадцять тисяч на дековільку, сорок дві на перекидку Мацієвського та інші витрати може й не спинили б будівництва, коли б не така скрута в держави.

— Але ж будівництва ніхто не припиняє?! — перебив Преображенського Саїд.

— Поки що!..

— Де в кого в Раднаркомі є й такі думки... — промовив голова комісії.

Саїд-Алі знає про ці думки. Вони й на початку будівництва були. Та то дарма. Роботи більше половини зроблено. Голодний степ засновано уздовж і впоперек ірригаційною сіткою. Монтуються центральну розподільну станцію кращою закордонною арматурою. Вісімнадцять кілометрів тунелю пробито. Це дурниці — якісь дванадцять тисяч...

— Дурниці, що за них ідуть під суд, товаришу Мухтаров!.. — промовив раднаркомівець, пробиваючи свою люльку.

Синявський не витримав і схопився так, що пузом навіть стола набік зсунув, ударивши його зверху кулаком.

— Під суд, так під суд, я згоден, це я розтратив дванадцять тисяч! А хто піде під суд за те, що п'ять місяців верблюдами на горбах возили цемент до тунелів? П'ять місяців витрачали кошти на транспортування матеріалів більше, ніж на саме будівництво?

— Це передбачено кошторисом, тов. Синявський — кинув головбух.

— Передбачено? А дайте но лиш, скільки по-за передбаченням угнали на один цемент?.. Ага щось біля чотирьохсот тисяч?.. Тоб то на кожних два тижні доводилося витрачати на одну доставку цементу коло сорока тисяч карбованців... А, скажіть, будь ласка, тов. головбух, скільки ви „непередбачено“ витратили за останні два тижні на доставку цементу дековількою?.. Га?... А, ну, ну... Під суд!

Помбух, як добрий циркач, пірнув пухкенькими руками в ворохи й подав головбухові книгу.

— Рахунки поки що остаточно не зведено, але все ж щось понад дев'ять-десять тисяч коштує...

Раднаркомівці переглянулися...

— Десять, а не сорок же! Додайте сюди й ті дванадцять, що я „розтратив“, тов. Преображенський, і ще матимете змогу Мацієвського за цю економію якийсь раз перекинути...

— Чи слід так нервуватися, інженере? Коли під суд, то першим піду я... коли б це було нераціонально, то чи дозволив би я так марно витратити кошти держави?..

Такий несподіваний виступ Преображенського ушент розбив дальші наміри говорити про якусь там дрібницю дековілку. Синявський повагом, неначе боявся, щоб дитини не насісти, спустився в фотеля. Він навіть чогось не второпав і злився на себе, що так різко виступив...

Присутні поважніше, з якимось ніби острахом, говорили далі. Неначе дрімотну пташину боялися розбудити, тут же поруч, гладенько згоджувалися, підписували. Ніяковість минула аж тоді, коли перейшли до поточних справ. І комісія ухвалила продовжити будівництво, збільшивши кошториса на вісімдесят відсотків.

*

Кабінет Наманганського управління. Саїд-Алі сторопіло сів. Телефонна рурка випала з рук. Зблідле, як може бліднути східне обличчя Саїдове ніби аж поморхло.

Присутні встали з стільців. Помітивши цей рух, Саїд махнув рукою вийти й аж за останнім, коли зачинилися двері, він раптом схопив рурку й зо три рази гукнув:

— Лодиженко, Лодиженко, Лодиженко!..

Тепер свідомість повернулася до нього і від цього ще більше горя відчула оця енергійча істота. Він, охопивши голову обома руками, бігав по широкому кабінеті з кутка в кут і примовляв крізь стиснуті зуби:

— Дві тисячі мардикерів! Дві тисячі покійників за мить!.. Мацієвський... Ах, така віддана людина...

Знов дзвінок телефону.

— У телефона! Преображенський? Говоріть причини... Так, Мухтаров... Ай-ай-ай!.. Та це ж злочин... Не може цього бути! Безумовно, злочин... Синявський де? Іду сам...

А за п'ять хвилин цей головний інженер голодностепського будівництва стояв на колінах у авто й весь час штовхав шофера поспішати.

Отак збулося. Наробить Кампир-Рават шелету — казав Синявський, і наробила. Він тільки напроорокував, а хто зна, від чого трапився обвал тієї величезної скелі, що під нею пройшла гребля голодностепського магістралю.

А обвал стався. За півгодини, як робітники мусіли б шабашити на вечерю, несподівано вибухнула під скелею бурка. Її давно тут заложили, ще на початку — тоді не вибухнула й забули, а тепер...

Чого ж тепер?

По-над дві тисячі мардикерів. Тікати було нікуди, шлях один, по каналу вперед чи назад. А хто пішов шкереберть просто вниз укосом.

Ні криків, ні сліз! Проточена шашлями-бурчаками скеля струсилася від вибуху й, покривши всякі чувані людиною шуми своїм скреготом розламу, посунулася вниз. Страшений рух цього гіганта на мить заволодів розумом людей. Завмерло все. Немов у тих двох тисяч істот

не стало раптом ні волі, ні духу, ні серця. Тільки тріск Кампир-Равата та іскри блискавки змогли пробудити цих людей від жахливого правця.

І все рвонуло. Рвонуло рятуватись.

Мацієвський перший кинувся просто під гору. За ним побігли ще. Алеж ж це була якась сотня, дві, а решта на протязі трьох кілометрів пустилася навтіч вздовж по каналу. Висока гора обдурила.

Та Мацієвський... Ну що міг зробити він в такому содомі вибухів та блискавки? А він кинув цих, що бігли з ним, і раптом повернувся за тими, що тікали вздовж каналу. Він махав їм, ловив і повертав назад, падав через бочонки з цементом, схоплювався і знов махав. Його далеко вже лишили, як отара здичавілих людей. Йому їх не догнати.

Спинився і вирішував.

Це був момент, коли з узгір'я, де брали камінь на загату, Лодиженко бачив у бінокля заклопотане обличчя інженера Мацієвського. Гукав, за голову хапався.

І вирішив...

Та було вже пізно. Ще хвилина нелюдського бігу насупроти лихові й Кампир-Рават розплаталася на цім місці, де було колись провалля, де збудовано за останніми досягненнями техніки греблю. Неначе й гребля ця, як піщаний горбочок, розсунулася від гри господаря природи, а велетні екскаватори, що павутиння ніжне під лапою верблюдачою, розтанули.

Мацієвський встиг одбігти від безпосереднього удару, але його повітрям, як трісочку, зняло з клубками пилюги й одкинуло за сотню метрів безформним, нікому не потрібним, вальком м'яса...

Одкинуло й робітників, що послухалися Мацієвського, та тільки контузило декого повітрям, а решту приглушило вибухами-громами.

А ті?... Ті самі отарою підбігли просто під груди велетня-гори. Вона, як слон кубельце муравине, розтерла й дух людського життя.

Людей не стало.

Замість бетонного каналу зросла незмірєнна могила-домовина Кампир-Равату з блискучої проти надвечірнього сонця криги. Десь у далечині полинули тривожні луни вибуху, а тут змовкло все, ніби здивуванням, що ще лишилися й живі й застогнали.

Тепер застогнали вони, одкляклі од першого жаху. А домовина тільки струшувала своєю крижаною покрівлею, неначе змикання голодного горла, що ковтало непомірну з'їжу.

... Алла-гу — Акбар!.. Алла-гу-акбар!.. Лло-іллога іллабл!... — врочисто вимовив Ісен-Джан за спиною розгубленого, як напівзбожеволілого Лодиженка.

Саїд-Алі пересів на дрезину й аж коло тунелю стрівся з Синявським та Храпковим.

— Я хочу зараз же бачити Лодиженка...

— Він у нестямі... Ісен-Джан може, він там був...

— Де Преображенський?..

— За ним послано мою машину! — поквапився відповісти Храпков.

— Але ж мені телефонував з Кампир-Равату Лодиженко!.. Де ваш Ісен-Джан! — нервувався Саїд.

Піднявшись східцями на першу скелю, Саїд з Синявським та Храпковим знов сіли на горішню дрезину, що Синявський цими днями тільки провів до розподільної станції. Яку дяку Синявському відчув Саїд у собі за оці шляхи сполучення. У Кампир-Рават так негайно

треба постигнути й чи зміг би він дістатися до його хоч на ранок, коли б не ці дрезини?

На станції було порожньо. Все пішло туди.

То це ж із тих долішніх дільниць полине сюди люд, як тільки довідаються про катастрофу. Хто може спинити їх? Понад три десятки тисяч збіжиться сюди в тісне бескеття. І що скажуть вони Саїдові? Вони ж тільки його знають. Вони того, що говорили йому на мітингові, ні разу не сказали ні Преображенському, ані своїм проробам. Тільки він один виною. З нього потягнуть відповідь за дві тисячі трупів під грудьми Кампир-Равату...

Бурею прошуміли урядові слідства, дописи, акти, протоколи. Може річки сліз пролито десь за глиняними дувалами. Може й сирітство, хоч по дикунському, а таки відчули чиїсь численні діти.

Може...

Хто прислухається до мертвих дувал, хто побачить крізь густу чімнат рясну чи самотню сирітну сльозу? Чи питає хтось про втрату і біль вдови порадою пригоїть?

Гай, гай!... Не випорснути горю узбецької жінки на око людське. Умерли, так назавжди!...

Тільки в мечетях, в обителі про кару аллахову безкарні ішани, як пси мордовані, гарчали. А Голодний степ таки ще жив...

*

А ввечері в конторі засідала широка нарада. Саїд-Алі сидів, не наче оце тільки поклав у домовину всю свою сім'ю. Головування він доручив єдиній людині на будівництві, що не розгубилася від подій — Преображенському. Навіть Синявський — і той більше мовчав, аніж це дозволяв його стан на будівництві.

Ісен-Джан уже встиг за декілька місяців так вивчити мову європейців, що навіть Преображенський забув, якого труда прикладати доводилося, щоб домовитися з цим старим аксакалом. А він сидів поважно поруч Преображенського, як голова представництва від 30 тисяч збурених робітників. Тепер не бгався він у рабській покорі. Свій „нос хморман“ він безцеремонно робив тут же за довгим червоним столом, силкуючи зелену брудну жуйку просто собі під ноги. Тільки бірюзові чотки також нерозлучно кремінясто шелестіли в його руках, як у ті перші дні його появи на виробництві.

— Я згоден на пропозицію інженера Преображенського. Ми мусимо забезпечити родини забитих безпосередньо... Один мільйон карбованців ми виділяємо з кошторису... Все це...

— То я голосую свою пропозицію!... — не дав Саїдові закінчити Преображенський. Але Саїд продовжував:

— Усе це стосується тільки ж убитих... А як нарада вважає з живими?

— Тоб-то, тов. Мухтаров? — запитав голова.

— Чи мусимо ми доводити до краю почату справу?

Ну, безперечно мусять. Це ж так ясно. Преображенський навіть варіянта зробити запропонував. За попередніми підрахунками розчистка Кампир-Равату коштуватиме щось не більше 16 з половиною мільйонів.

Та й тільки ж то! За те майже закінчена гребля...

— Таких грошей нам ніхто не дасть!... Ми й без цього втриє розпухли проти кошторису... Чи не скажете ви, інженере Синявський...

— Я що маю сказати, тов. Мухтаров? Звичайно варіант начальника будівничої контори найнеобдуманіший...

— Надто ввічливо... точніше... — промовив ще хворим голосом Лодиженко.

— Найнеобдуманіший, але щось нове запропонувати поки що важко. Лишається тільки спинитися...

— Я пропоную обговорити ще варіант техніка Лодиженка!.. — спохватився інженер Преображенський на диво навіть високому, обсмоктаному кореспондентові „Дейлі-Геральд“. Синявський проковтнув нескінчену фразу й, поглянувши на Лодиженка, сів.

*

Завили вітри по степу Голодному. Замовкли водоспади в ущілинах. Настала пора бавовну брати. Голодностепське будівництво поволі завмирати починало. З тої нещасливої години, як роздушила Кампир-Раватська катастрофа дві тисячі живих людей, роздушилися й надії, розгубилися ключі. Не знати стало, з чого починати. Люд оскаженів зовсім. І працювати не хотів і з будівництва додому не розходився. На всіх чотирьох дільницях що-дня збиралися мітинги. Чого хотів цей спантеличений люд, не знали ні в конторах, ні навіть сами вони. Страйками виробляли нові вимоги, забували за них і знов новіших вишукували. Спритні європейці серед них придбали вже слави верховодів і завжди кудись поспішали, метушилися. В кишенях дудками стирчали різні резолюції...

— Кидати роботу треба! — виходили вони з рівноваги. Роботу знайти де завгодно можна. Їхні руки здадуться скрізь, за те не будуть підпирати своїми грудьми Кампир-Равата, не будуть сиротити своїх дітей.

А Ісен-Джан дочувся навіть, що й орденів трудового прапора комусь захотілося мати за Голодностепську роботу.

Преображенський не менш метушився серед робітників. Він воднораз встигав з'являтися на декількох дільницях. З одержаних півмільйона дотацій він негайно ж закупив чотири нових автомобілі й цим налагодив найщільніший зв'язок з прорабами.

— Не можна ж так зловживати демократизмом!.. Ви ж інженер, мусите переконати їх... Або... або проженить геть. Будемо знати, що робітників нема, запросимо з ЦК будівельників. Треба ж добудовувати! — кричав Преображенський в конторі Майлісаю. І ніхто йому не міг щось заперечити. Це так було всім зрозуміло. Навіть постійний його опонент Лодиженко й той не знав, як же краще вийти з становища. Страйки загрожували роботі чим далі більше.

Шалена ритміка Голодностепської долини, її запал та екзальтація новизни тепер погрозово вшухали. Не те, щоб припинилася робота, а чомусь ніби набридла вона вже, ніби кінців її от відшукати стало важко. Візьмеш кітмень і той пощерблений, із'їдений аж до ручки й плішками звівчений обух. Новісінькі колись дощані ноші, тепер уквітчані недбайливими „сокиряними“ латками та наліпленими шарами цементу, лякали й приступатися до них. А попід стінами в тунелю шипіли від компресорів занедбані в пацьорках префераторні шланги... Задавнилося, набридло...

Саїд-Алі нагодився в контору північно-тунельної дільниці, де Преображенський видавав роцот робітникам з дотацій, які лишилися від автомобілів. Зломлені робітники вкладалися на свої, що куряче

сідало, колісниця й було чомусь тихо. Навіть уповноважених кручена черга зловісно мовчала.

— Що ви робите? Роботи ж не закінчено?..

— А що зробили б ви — замість відповіді запитав у Саїда Преображенський. Дійсно, тільки розпочали, а коштів, коштів скільки вклали... Я просто дивуюся інженерові Синявському.

Саїд звелів припинити роцот і запросив до приміщення Преображенського. Інженери теж, як прибиті, всунулися до кабінету.

— Не хотять і все! Шамтай-баштай нікіряк? — давай гроші і більш нічого...

— Але ж як ви надалі будете продовжувати? В тунелі не креплено, пропаде... — доводив, уже гарячкуючись, Саїд-Алі. Преображенський зле й велично походжав по кабінету. На голеній голові блищав шар поту та позмінно червоніла потилиця незграбними латками. Насупленими очима нікуди мов би не дивився й рубав:

— Ми телеграфували в ЦК спілки про надсилку з центру п'яти тисяч кваліфікованої грабарської та теслярської сили. За два тижні вони будуть тут. Тепер же треба використати місцеві закони про трудповинність. Це ж...

— Трудповинність? Та це ж не ремонт якийсь, чи стихійне нещастя... Кишлаки знають, що на це дає держава гроші...

— Товаришу Мухтаров! Дозвольте мені керувати цією справою, доки ви довіряєте мені... Ви бачите, до чого дійшло! Аморалізована маса...

— Що ви пропонуєте?

— Треба твердої руки!.. негайно послати партійців по кишлаках і за розверсткою набрати робочої сили. За тим часом настигне з центру кваліфікована сила...

— Я не позволю... Це збурить усю Фергану...

Преображенський став раптом і на цім спинився.

Саїдові очі длубалися в оцій рудій з ряботинням фізіономії. Чого він хоче?

— То знімайте з мене всю відповідальність за будівництво й навіть...

— Що? — схопився Саїд з-за столу.

— Навіть і зовсім знімайте з роботи... Ви, ви краще мене зможете організуватися...

*

Лаконічна телеграма повідомляла, що чотири ешалони будівельних робітників відправлено за маршрутом Оренбург, Ташкент, Учкурган. З кишлаків надходили перші партії трудповинників. Вони не квапилися до головної контори. Заповняють попервах поодинокі, нові нари чайхану. Незабаром стає їх більше й тіснішає у чайхані.

Учкурган загомонів незадоволеними голосами. По самотньому шляху йшли отарами босі з вузлами на кишменях, або їхали, закурені ферганським щедрим порохом, дехкани. Ось шаариханські аксакали ведуть свої громади, розсипані далеко ген за мостом Янгі-арика. За ними купочки Карасакальців, а там Гурум-Сарайці, Бешарикці, Гавасайці, Ханабадці, й пішли, й пішли — суворі, мовчазні, запорошені.

З Учкургану розсилають їх чотирма шляхами на Голодний степ. Виходять з бідно-зеленового останнього куща учкурганського, огинаються, блудять засушеними обніжками, аж доки з'явиться верхівець - кіннотчик.

З'явилися кіннотчики спочатку на прикордонних або суміжних з іншими областями чи республіками водних системах. Треба було дотримувати й установлені черги й від злочину втримати незадоволення. А це раптом і в Учкургані. То одна сотня, а то й ще дві. Чотири шляхи до дільниць будівельних що - року частіше пропише від Учкургану клубок пилуги у степ, або назад. В клубку тому, як зернятко в дозрілий плід бавовни, кутався кіннотчик, настигаючи завжди термінові доручення.

Кіннотчиків боялися й не любили. І йшли на трудповинність. Проклинали все: радянську владу, комуністів, європейців - інженерів, голі безкраї пустирі Голодностепські. А поміж них крутилися в чалмах „свідоміші“, шепотіли, що їм сказав Ісен - Джан...

Волю невідомих їм вони вбачали в руках озброєних кіннотчиків і звикло корилися.

Так продовжувалося Голодностепське будівництво.

*

Тепер Саїд не виїжджав з будівництва. Цілими днями просиджував на скелі проти північного тунелю з папірцем в руках. Зводючи якісь підрахунки, що - вечора він незадоволено щось бурчав до себе. Натурповинники від невмілості працювали так, що шкода була й сподіватись, що на осінь закінчать ці два кілометри тунелю. Вони ледве - ледве встигали встановити за день п'ять - шість кілець масивів облицтовки.

Якось ідучи в Учкурганську контору, Саїд - Алі заїхав до Майлісаю.

— Прекрасно працюємо! — запевнив його прораб Тяжолов. Ці робітники так просто знахідка, ніякого порівняння з натурповинниками.

— Які це робітники?

— Що оце недавно з центру приїхали на запрошення. Це ж золоті руки.

— А що ви ними робите? Головну магістраль у вас же закінчено...

— Ми почали розподільники будувати по лінії. Є певність, що за два - три місяці закінчимо.

— Розподільники? Чи ви з умом? Хто надіслав вам цих робітників? Синявський тунель та Кампир - Рават натурповинниками робить, не робить а мучиться; ніяких перспектив... роботу засмоктано, а ви кваліфіковану силу на розподільники...

Тяжолов розвів руками.

— Прислано з контори... — тільки й міг промовити він уже на прощання. Саїд, швидкоуючись, ускочив у авто й рушив до Учкургану.

Перетинаючи свіжі арики, Саїд бачив, як непомірно великими купами європейські робітники розпланували берми по - над ариками, або прокопували „сосонками“ розподільники.

Коло „хрестового“ колодязя - сифону, що перехрещував два рукави головного магістралю, Саїд стрів Лодиженка.

— Що ви тут робите? Лодиженко?

Технік всміхнувся, стиснув плечима й показав обома руками навімання.

— Аби не гулять. Збираємо старий матеріал, чистимо від опалубки сифона та фарбуємо шлюзи...

— А робітники?..

— Дуже добрі... кваліфіковані...

Саїд нервово озирнувся на Майлісай, мовчки подивився, як вешталася з шматтям дощок півсотні людей, ніби очманілих від незвички до спеки, і, теж якимось хворобливо всміхнувшись до Лодиженка, звелів:

— Сідайте...

Мовчки проїхали аж до Учкургану.

Преображенський з заліпленою шокою, жуючи на ходу сніданок, стрінув авто Саїдове. На порозі контори стояв, як тінь, кореспондент „Daily Herald“.

— Ви добре зробили, що оце приїхали. На центральній дільниці натурповинники щось бунтують... Доведеться вам, тов. Лодиженко, взяти кіннотчиків і поїхати поговорити з ними...

— Я сам поїду до натурповинників...

— О, то ще краще!..

— Постійте!.. — перебив Саїд. — Зараз же розпорядіться всю кваліфіковану силу надіслати в розпорядження інженера Синявського, а на другорядні роботи ставте натурповинників... Негайно...

— Але вони вимагатимуть підйомні...

— Ну, й що ж! Негайно сконцентруйте кваліфіковану силу на Кампир-Раваті... Я більше нічого знати не хочу... Ми робимо злочин... дивуюся, інженере, чому це так сталося...

Повіяло на Саїда злісним, хоч і мовчазним запереченням від Преображенського. Не сказавши більше ні слова, Преображенський пішов до контори. Почувалося, що оце він тепер виконає те давнє вирішення, що все одкладав до слушного часу. Принаймні, так здавалося.

— Ну, що ж, поїдемо до бунтівників? — не то запитав Саїд-Алі у Лодиженка, не то дав розпорядження шоферові.

Машина наближалася до контори дільниці. По-над шляхом отарами лежали з кітменами, з вузликами натурповинники. Поглянувши на них, Саїд згадав Кампир-Рават і таких же дехкан, що, вприваючи, одкачували вагонетки, або кайлували скелю. І вчулося в'дливе набридле гарчання вічних ніби музик — карнайчі, що здалеку чути було „од сонця й до сонця“ їх важке гупання в довгу мідну дудку. Вона імпровізувала дикунські ще, важкі, дошкульні мотиви...

*

— Ісен-Джан ая! Алла-гу — акбар!.. Саламат, баламат... підступив побожно один з натурповинників до арик-аксакала, коли той котив порожню вагонетку по-над рядами бетонових масивів, що сохли, чекаючи на свою чергу.

— Аманба-сиз! — відповів старий, не спиняючись.

— Ісен-Джан ая вас просить імам-да-мула найсвятішого Мозар-Дихана завітати завтра на вечір...

Тепер спинився старий. Чоловічки в очах забігали, як у зловленого на злочині, ніби це запрошення зривало його від улюбленої праці, або вимагало якогось неможливого звіту. Спинивсь, зазіхнув щось промовити, але здавив у собі й лиш махнув рукою та буркнув, рушаючи:

— Є... Майлі...

Тільки Ісен Джан знає про оці збори в імам-да-мулли. Тільки він розповів робітникам про скарги, що обитель до уряду послала. І дивуватись, навіть, сам собі почав, що справа вся оця йому набридати стала. Він, ретельно виконуючи свої обов'язки агента обители

Мозар - Дихана, звивав до роботи. Він арик - аксакал. І коли перед очима стелеться нова смуга арику, він стає художником своєї справи. Йому кортить гукнути вздовж магістралю:

— Мираб — ака - а!.. Чотири сипаї в шпору, сіль наближається... — а тут запрошують до імам - да - мулли...

Замислившись так, Ісен - Джан непомітно пропхав вагонетку за поворотну хрестовину й раптом наскочив на ешалон вагонеток з тунелю. Дзвінки з двигуна його не розбудили б — це надто звичайне вже явище навіть для нього. Та збоку його несподівано й зо зла схопив сам інженер Синявський, щоб приберегти від лиха. В цей момент ешалон налетів на порожню Ісен - Джанову вагонетку і аж тріск від цього розбудив старого. Одбитим гальмом ударило Ісен - Джана в ноги й він зів'яв на руках у прораба. Робітники з ешалону тільки на ході щось гукнули, зиркнувши на непритомного аксакала та на шмаття вагонетки, ніби байдужі до цього, прошмигнули далі, не випускаючи з рук гальмів.

— Ах, ч - чорт!.. — вилаявся Синявський.

Двоє узбеків підбігли й узяли в'ялого Ісен - Джана. В шатрі, наджидуючи фельдшера, хворий прочувався, застогнав. Усвідомивши свій стан, він запросив:

— Муллу Гасенбай покличте... він тут... — показав кудись убік шатра. Покірні дехкани вдвох вискочили й різними шляхами квапилися розшукати муллу.

Високий, ще досить молодявий мужчина, з руками, складеними побожно на грудях, увійшов у шатро. На лиці печаль, уста шепчуть молитву.

— Алла - гу — акбар! Учителю, з тобою нещастя, ти кликав мене?..

В шатрі нікого, крім покаліченого вчителя та молодявого учня не було. Ісен - Джан силкувався звестись на лікті й учень допоміг йому.

— Мула Гасанбай ая! Завтра будьте від мого імені в обителі й з'явітьсЯ до імам - да - мулли... Скажіть йому про нещастя зо мною й будьте замість мене на нараді...

— Але ж, учителю!.. Я тут всього на всього три тижні, нічого й нікого не знаю...

— Тим краще, мулла Гасанбай, і тебе ніхто не знає... Іди й слухай, щоб мені потім розказав про все. І нікому ні слова з тутешніх... Навіть собі самому... забудь про все...

— Хоп, хоп, хоп!.. — виривалося з молодих уст що - разу впевнення. На дворі загомонів Синявський до фельдшера:

— Корисний старикашка став і шкода, що так несподівано покалічено його... Коли б хоч кістки цілі...

В шатро ввійшов фельдшер і, оглянувши нашвидку ноги аксакалові, байдуже відповів:

— Нічого страшного. Три - чотири тижні — й старий буде на ногах. Кістки мов би цілі, а крові всередині багатенько злилося. Праву ногу пре здорово... Везіть до лікарні...

*

В саду обителі послалися передвечірні тіні, неначе день повільно засипав від втоми, а втома та одягала зелень освіжаючою тінню. В духоті мішалися пахощі рослин, квіток з гниючим, як з багна, запахом хауза. Каржани грудками падали на білі чалми товстих ішанів та такі ж

костюми невідомих, у тіні невпізнаних європейців. Звиклими стежками, пробираючись крізь гущавину садову, збиралися до хауза на килими люди. Ні вітанням ані репліками пошепки не порушували ці люди засипання дня під густішанням та важчанням садових тінів...

Мулла Гасанбай ще на порозі до саду мав скинути з ніг капці, та, не помітивши цього за другими, навшпиньки ввійшов за імам-дамulloю. Доводилось тримати чалму, щоб сплетене гілля, змовившись з ніччю, не здерло її з голови. Сідаючи на килима, Гасанбай учув, як сам імам-да-мула комусь рекомендував його заступником Ісен-Джановим.

А місяць срібнив тіні, стьожками прокрадався крізь густе листате мереживо. Коло хауза розсілися люди і смугнасті посмішки надокучливого місяця робили їх загадковими і примушували говорити напів пошепки.

Довго й гаряче, хоч і стримуючись, говорив якийсь дебелий європеець незрозумілою для Гасанбая мовою. Понад хаузом похожав другий без шапки й коли його блискуче-голена голова потрапляла в срібну смугу, вона ніби робилася більшою, а з під носа стирчали руді щитинясті вуси. Він інколи кидав репліки тією ж мовою, що й промовець і раз у раз випалював сірники на люльку, що невідомо з яких причин тухла.

Почали говорити інші. Гасанбай не зразу дібрав змісту розмов. На початку заворожлива зовнішність ніби вплітала оці розмови в чорну порожнечу попід гущавиною зелени, розхолоджуючи зрідка сріблястими стьожками.

— Мене вже сумніви беруть, капітане, що вам щось пощастить зробити. Будівлю напівзбудовано...

— Витрачено на це вже понад двіста мільйонів... — кинув той, що походжав з затухлою люлькою.

— Понад двіста мільйонів — це так, хоч ми їх і не лічили, а все ж будівлі не припинено...

— І не цікаво — одрубав з під хауза той — зовсім не цікаво... Треба витрачати, витрачати без кінця, а все ж не спинятись...

— Щоб добудувати?.. — напівіронічно запитав імам-да-мулла.

— І не добудувати... Щоб виснажити, розумієте?.. вже скорочено асигнування на освітні справи на 60%, припинено зовсім кредитування бідноти й це все забрало будівництво... Ще рік... воно проковтне й уряд з їхніми Главкомами, Наркомами та всякими іншими комами. Наш же комітет дій поки що витратив на це незначні кошти...

— Все ж я вважаю, що Мухтарова треба зняти з виробництва. Шкідництво, що ви провадите, вже обридло й кидається в око. Треба, щоб своя людина була в керма, щоб вона довела, що будувати далі не слід, бо це дурна затія...

І знов говорив той незрозумілою мовою, а цей, що ходив, кидав короткі репліки. Гасанбай зрозумів, нарешті, на якій нараді призив Ісен-Джан його побути. Коли почали говорити всі, забувшись і про обережність, до гурту підійшов крадькома на пальчиках один з слуг обительських і шепнув імам-да-муллі, що його прохає таджик чайханник, що оце тільки повернувся з Намангану. Встаючи, імам-да-мулла промовив:

— Ну, що ж під суд, так під суд його, а може поміркуєте, чи не краще б здихатись зовсім... Йому вірять, він, що Мойсей, і сам певен, що покликаний вивести Узбеччину в обітовану землю комун та соціалізму якогось. Як краще — так робіть, ми виконаємо...

Перебігали місячні зайчики по плечах, граючись із важкою темрявою. Ворушилися на килимах люди, вставали й, ніби розгойдати бючись міцний теперки сон в саду, марою зникали в гушавині. Тільки Гасанбай без потреби гарячкувався, набіг на високу й суху, як обчухрана шовковиця на пні, людину, рвонув назад і чалму свою гіллям іздер з голови. Йому хотілося скоріше вирватися звідділя, щоб не бути затаврованим на злочині отими насмішкуватими й такими в'юнкими сріблявими зайчиками.